

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASINA GENEL BİR BAKIŞ

Prof. Dr. MEHMET GÖNLÜBOL
Prof. Dr. ÖMER KÜRKÇÜOĞLU

I. GİRİŞ

1919'da Atatürk, Türk Kurtuluş Savaşı'nı oluşturmağa başlarken, dünya Birinci Cihan Savaşı ertesini döneme girmektedir. Bu yeni dönemde uluslararası ilişkilerde, Avrupa'nın rolü azalmakla birlikte, yine de ağırlık merkezini oluşturmaktaydı.

Dünya Savaşı, özellikle Avrupa'da büyük yıkıma yol açmıştı. Savaş galip bitiren tarafın başında yer alan İngiltere ve Fransa da büyük problemlerle karşı karşıyaydı. Özellikle Fransa, Savaş'ta uğradığı büyük zararlardan hızla kurtulmak zorundaydı.

Yenik devletler, özellikle de Almanya daha da büyük sıkıntılar içindeydi.

Öte yandan, Savaş'ın son yılına kadar Antant tarafında yer almış olan Rusya'da da Sovyet İhtilâli'nin getirdiği sosyal çalkantılar ve iç savaşın acılı günleri yaşanmaktaydı.

Bu tablo içinde, İngiltere, özellikle Fransa için başta gelen dış konu yenik devletlere ağır birer barış antlaşması imzalatmaktı. Böylece, Savaş dönemi hukuken de sona erdirilerek, barış düzenine geçilebilecek ve pek çok meseleye el atılabilecekti. Yenik devletlerin bir daha savaşa cesaret etmemeleri için, bu barış antlaşmalarının ağır şartlar taşıması gerektiğine inanılmaktaydı.

Öte yandan, savaşı uluslararası ilişkilerin bir aracı olmaktan çıkarmak amacıyla ve büyük umutlarla kurulan Milletler Cemiyeti ise, Dünya Savaşı'nın kazanılmasında önemli bir rol oynayan ABD'nin bu teşkilâta girmeyerek yeniden "yalnızcılık" politikasına dönmesi yüzünden başarısız kalmağa mahkûm kılınmıştı.

Avrupa'da, Dünya Savaşı'nın mağlûp imparatorluklarının toprakları üzerinde birçok yeni devlet kurulmaktaydı. Bu durum uzunca bir süreden beri devam edegelen milliyetçilik akımı sonucu, çok-unsurlu güç dengesi açısından sağlıklı bir gelişme gibi görünürken, yeni devletler, çeşitli sınır ve

azınlık ihtilâfları vs.'yi de beraberinde getirdiğinden yeni sorunların kaynağını teşkil etmekteydiler.¹

Uluslararası siyasî açıdan görünüm, barışı güçlendiren bazı gelişmelere rağmen, çatışma unsurlarının, hiç olmazsa potansiyel olarak daha ağır bastığını ortaya koymaktaydı.

Devletlerin iç siyasî yapıları açısından da çatışmayı artıran bir tablo doğmaktaydı: Bir yandan demokrasiler, öte yanda faşizm ve komünizmin totaliter rejimleri, dünyada o zamana kadar görülmemiş derinlikteki rejim zıtlıklarını sergilemekteydi. Böyle bir yapı içinde uluslararası alanda işbirliğinin ne kadar zorlaştığı açıldı; hem de işbirliğini gerektiren konuların ve bu yoldaki ümitlerin arttığı bir dönemde.

Ekonomik açıdan görünüm de ümit verici değildi. O zamana kadar görülmemiş ölçüde büyük tahribata yol açan Dünya Savaşı, bütün ülkelerin ekonomilerinde derin sarsıntılar yaratmıştı. Ekonomileri barış düzenine geçirmek, tükenmiş hazineler için fevkalâde zorlaşmıştı. Üstelik devletler, savaşı kazanmak için kitlelere daha iyi iş imkânları, toprak vs. vaatlerinde bulunmuşlardı. Şimdi değil "daha iyi" yi, "eski" yi bile temin etmek çok zorlaşmıştı. Yeni Sovyet rejiminin, bir Dünya İhtilâli gerçekleştirmek düşüncesiyle, bu hoşnutsuzlukları tahrip edip küllanması, sorunları daha ileri boyutlara götürmekteydi.

İki savaş arası dönem, bu niteliklerinden ötürü, bir barış devresi olmaktan ziyade, ikinci bir dünya savaşının tohumlarının ekildiği bir dönem oldu. 1925-1929 arasındaki nisbî yumuşama döneminin² dışında, özellikle 1929-30 dünya iktisadî bunalımından sonra, uluslararası gerginlik hızla arttı. 1919 düzenini korumak isteyenlerle (anti-revizyonistler), bu yapıyı değiştirmek isteyenler (revizyonistler) arasında gittikçe keskinleşen bir kutuplaşma doğdu. Bu gelişmeler 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın patlamasına yol açmıştır.

Uluslararası ilişkilerin bu zor devresinin başlangıcında, barış antlaşmalarının yapılması, Antant devletleri için hayati bir önem kazanmıştı. Bu antlaşmaların biri de Türkiye ile yapılacaktı.

Antant devletleri, öteki yenik ülkelere imzalattıkları türden bir barış antlaşmasını, 10 Ağustos 1920'de Sevr'de Osmanlı Devleti'ne de kabul ettirdiler. Fakat, Anadolu'da Mustafa Kemal'in liderliğinde başlayan Türk Kurtuluş Savaşı, bu barış antlaşmasını hükümsüz kılarak, 24 Temmuz

¹ David Thomson, *Europe Since Napoleon*, Penguin Books, 1974, s. 633.

² *Ibid.*, ss. 655 vd.

1923'te, Lozan'da, o dönemin karşılıklı müzakereye dayanan tek barış antlaşmasının imzalanmasına yol açtı.

Türk Kurtuluş Savaşı ve Lozan Barışı, Mustafa Kemal'in askerî ve siyasî alanlardaki en büyük başarılarıydı.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, Avrupa ve dünyanın kısa sürede bunalımlar dönemine girdiği yıllarda da Atatürk Türkiye'si, başarılı bir dış politikayla her iki bloktaki devletlerin dostluğunu korumasını bilecektir. Gerçekten her iki blok, Türkiye'nin ittifakını elde etmeğe çalışacaktır. Türkiye ise, kendi çıkarlarına ve uluslararası barış ve adalete uygun politikasını dikkatle sürdürecektir.

Atatürk'ün bu çok yönlü dış politikasındaki başarıları, günümüz Türkiye'si, hatta birçok ülke için birçok derslerle doludur.

1920 ve 1930'ların dünyasıyla 1980'lerin uluslararası yapısı ve sorunları arasında elbette farklar vardır: 1980'lerin uluslararası ilişkileri, gerçekten dünya çapında bir niteliğe kavuşmuştur. Genel olarak devletler hukuku, özel olarak da uluslararası teşkilâtlar, uluslararası ticaret vs. bugün çok daha geniş boyutlara ulaşmıştır. Teknolojideki büyük devrimlere paralel olarak, askerî alanda ulaşılan güç dengesinin dehşete dayalı caydırıcılık unsurları, 1920 ve 1930'lara oranla çok daha karmaşık bir nitelik almıştır. Ancak, Türkiye gibi orta büyüklükte bir ülkenin, 1980'lerde daha çok sayıda problemle karşı karşıya bulunmasına rağmen, hareket alanını genişleten gelişmeler de vardır. Yani 1980'ler, 1920'ler ve 1930'lara göre bir bakıma daha zor, bir bakıma daha kolay bir dönemdir. Her iki dönemin kendine göre güçlükleri ve kolaylıklarıyla karşılaştırmalı bir incelemeye tâbi tutmak mümkündür. Şu halde, 1920'lerde ve 1930'larda Atatürk Türkiyesinin uluslararası alanda elde ettiği başarıdan, bugün de dersler çıkarılabilecektir.

Atatürk'ün dış politikasını objektif bir biçimde incelemek başka bakımlardan da önem taşımaktadır: "Türkiye'nin bu sıradaki dış politikası, siyasî tarihimizin önemli bir konusunu oluşturmaktadır."³ Ayrıca, bazı aşırı görüş sahiplerinin, Atatürk'ün dış politikasını kendi siyasal konuları için kullanmalarından dolayı da bu konuyu "objektif bir yoruma tabi tutmak... yararlı, hatta zorunludur."⁴

³ Mehmet Gönlübol, "Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler" *Atatürk Yolu*, (Der.. Turhan Feyzioğlu), Otomarsan Kültür Yayın, İstanbul s. 235.

⁴ *Idem.*

II. ATATÜRK'ÜN DIŞ POLİTİKASINDAKİ BAŞLICA GELİŞMELER

Atatürk'ün dış politikasının temel niteliklerini ve hedeflerini incelemeden önce, bu politikanın uygulamasının nasıl olduğunu, yani başlıca olaylarını ele alalım:

A. Kurtuluş Savaşı Döneminde

1. 1919-1920 Dönemi

Kurtuluş Savaşı'nın 1919-1920 tarihleri arasındaki ilk döneminde Atatürk'ün başlıca amacı, Anadolu hareketinin siyasî ve askerî teşkilatlanmasını sağlamaktı. Bu çerçevede, 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum ve 4 Eylül 1919'daki Sivas Kongreleri, hareketin siyasî yapısını oluşturmak amacını güdüyordu. Kurtuluş Savaşı'nın hedeflerini çizen Misak-ı Millî de böylece oluşmaktaydı.

28 Ocak 1920'de Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nca benimsenerek ilân edilen Misak-ı Millî, özetle şu ilkeleri öngörüyordu:⁵

- Osmanlı Devleti'nin Arap çoğunluğunun oturduğu ve 30 Ekim 1918 tarihli Mütareke'nin yapıldığı sırada, düşman orduların işgali altında kalan bölgelerin geleceği, halkın serbest oyuyla belirlenecektir. Söz konusu Mütareke çizgisi içinde kalan ve din, ırk ve soy yönünden birleşik, birbirine karşılıklı saygı ve fedakârlık duygularıyla bağlı Osmanlı İslâm çoğunluğunun oturduğu bölgelerin tümü, hiçbir nedenle ayırım kabul etmez bir bütündür (Madde 1).

- Halkı, ilk serbest kaldıkları zamanda, kendi oylarıyla Anayurda katılmış olan "Elviye-i Selâse" (Kars, Ardahan, Batum) için, gerektiğinde yeniden halk oyuna başvurulması kabul edilecektir (Madde 2).

- Batı Trakya'nın hukukî durumu da, halkının tam bir özgürlük içinde açıklayacakları oylarıyla belirlenmelidir (Madde 3).

- Hilâfet ve Saltanatın Hükûmet merkezi olan İstanbul kentiyle, Marmara Denizi'nin güvenliği, her türlü tehlikeden uzak olmalıdır. Bu temel ilkeye dayalı olmak üzere, Akdeniz ve Karadeniz Boğazları'nın, dünya ticaret ve ulaşımına açılması konusunda, Türkiye'yle öteki bütün ilgili devletlerin oybirliğiyle verecekleri karar geçerlidir (Madde 4).

- İtilâf Devletleri ile düşmanlar ve bazı ortakları arasında yapılan anlaşmalara uygun olarak, azınlıkların hukuku, komşu ülkelerde Müslüman

⁵ Cemil Bilsel, *Lozan*, Birinci Cilt, Ahmet İhsan Matbaası Ltd., İstanbul, 1933, ss. 364-365.

halkın da aynı haklardan yararlanması dileğiyle, Türkiye'ce sağlanacaktır (Madde 5).

- Türkiye'nin kendi millî ve iktisadî gelişmesini sağlayabilmesi için, her devlet gibi bağımsızlık ve tam serbestlik kazanması varlığının temelidir. Bu nedenle Türkiye, siyasî, adlî, malî gelişimine engel olan bağlara karşıdır. Borçlarının ödenmesi de bu ilkeye uygun olacaktır (Madde 6).

İstanbul'da toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı, 16 Mart 1920'de Müttefiklerin işgali üzerine faaliyetine son verince, 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM'nin açılması yoluna gidilmiş, böylece Anadolu hareketinin siyasî kişiliği büyük bir güce ulaşmıştır.

Yine bu devrede yeni Devlet'in kadro ve kuruluşları da oluşum halindeydi. Dışişleri Bakanlığı da bu sırada ve ağır şartlar altında kurulmaya çalışılmaktaydı.

Devletin düzenli bir askerî güce kavuşturulması yolundaki güçlüklerle dolu çabalar da yine bu döneme rastlamaktaydı.

Atatürk böyle bir tablo içinde, İstanbul'daki Osmanlı yönetimine ve işgâl kuvvetlerine karşı mücadelesine başlamıştı. Müttefik devletler, İstanbul'daki zayıf yönetime bir an önce ağır bir barış antlaşması imzalatmağa çalışırken, Anadolu'nun direnişi karşısında güç durumda kalmışlardı. Anadolu'nun direnişini kırmak için, bir yandan İstanbul Hükûmeti'ni kullanmak, öte yandan da 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkmasına izin verdikleri Yunan askerî gücünden yararlanmak yoluna gitmişlerdi.

Atatürk, İstanbul Hükûmeti karşısında boyun eğmemeye kararlı olduğunu gösterdiği gibi, Yunan askerî gücüne karşı da sürekli hazırlıklar içindeydi. Müttefik devletlerin arasındaki ayrılıkları değerlendirerek, özellikle ABD ve Fransa'yla diyaloga girişmişti. Böylece, Avrupa'ya karşı ABD'nden; İngiltere'ye karşı da Fransa'dan destek elde edebilecekti.

Öte yandan Atatürk, yeni Sovyet rejimiyle de diyalog halindeydi. Sovyet İhtilâli'nden sonra, Anadolu'yla ilgilenen Moskova'nın girişimlerini Atatürk cevapsız bırakmadı. Nitekim, TBMM'nin açılmasından birkaç gün sonra, Sovyet lideri Lenin'e 26 Nisan 1920 tarihli bir mektup gönderen Atatürk, batılı devletlere karşı işbirliği, hatta ittifak teklifinde bulundu. Sovyet yönetiminin cevabı 2 Haziran 1920 tarihli bir mektupla Dışişleri Komiseri Çiçerin tarafından verilmiştir. Cevabı yazıda ittifaktan hiç söz

edilmemekte, sadece diplomatik ilişkilerin hemen kurulması öngörülmekte ve Türk mücadelesine duyulan yakınlık belirtilmekteydi.⁶

Görüldüğü gibi, 1919-1920 dönemi, Anadolu için bir oluşum devresiydi ve bazı önemli gelişmelere rağmen, dış alanda yalnızlık içinde bulunulmaktaydı.

2. 1920-1922 Dönemi

Bu dönemde askerî ve siyasî alanda büyük adımlar atılmıştır.

Doğu Cephesinde Ermenistan'a karşı askerî zafer elde edilip 2 Aralık 1920 tarihli Gümrü Barış Antlaşması yapılırken, güneyde Fransa yenilgiye uğratılmış ve 20 Ekim 1921'de Türk Fransız Anlaşması (Ankara İtilâfnamesi) imzalanmıştır. İtalya Anadolu'dan çekilmekteydi. Batı Cephesinde de, Ocak 1921'deki I. İnönü, Nisan 1921'deki II. İnönü, özellikle de Eylül 1921'deki Sakarya Zaferi'nden sonra Anadolu'nun askerî gücü artık açıkça ortaya çıkmıştı. Nihayet, 9 Eylül 1922'deki Zafer'le, Kurtuluş Savaşı'nın askerî aşaması tamamlanmış oluyordu.

Bu zaferler elde edildikçe, Anadolu'nun diplomatik durumu da güçlenmekteydi. Müttefik Devletler, 10 Ağustos 1920'de İstanbul Hükümeti'ne imzalatmış buldukları Sevr Antlaşması'nın ağır şartlarında yumuşamaya razı olmaya başlamışlardı. I. İnönü Zaferi'nin hemen ardından, 21 Şubat 1921'de Londra'da bir Konferans düzenleyip buna Anadolu temsilcilerini de davet etmekle, geriye doğru önemli bir adım atmak zorunda kalmışlardı.

Ancak, teklif edilen barış şartları, Misak-ı Milli'nin öngördüğü hedefi karşılamaktan uzak olduğu için, Anadolu'nun bunları kabul etmesi mümkün değildi.⁷

Bu konudaki gelişmelerin ayrıntısına girmeksizin şöyle söylenebilir: Anadolu, askerî gücünü gösterdikçe barış şartları yumuşatılmış; fakat her defasında, bu yeni şartların kabulü imkânsız olduğu için, sonucu nihai zaferler belirlemiştir. Bundan sonra aşağıda değineceğimiz gibi, diplomatik bir savaş verilmesi gerekecektir.

Anadolu, askerî gücünü gösterdikçe ve siyasî alanda mesafeler kaydettikçe, Sovyet rejimiyle olan ilişkisi de kişiliğini bulmuştur. Şöyle ki: Sovyet rejimi, Anadolu hareketinin niteliğini iyi kavradıkça, ilişkilerin

⁶ Fahir H. Armaoğlu, *Siyaset Tarih, 1789-1960*, Üçüncü Baskı, SBF Yayınları, No: 362, Ankara, 1975, ss. 626-627.

⁷ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri, 1919-1926*, A.Ü. SBF Yayınları, No. 412, Ankara, 1978, ss. 167-168.

karşılıklı çıkarı dayalı çerçevesi ve sınırı daha belirginleşmiştir. 16 Mart 1921'deki Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması, bu çerçeveyi çizen belge olmuştur.

Atatürk bu dönemde, bazı doğu ülkeleriyle imzaladığı antlaşmalarla, Anadolu'nun dış alandaki gücünü pekiştirmiştir.

Böylece Anadolu Hareketi, büyük ölçüde yalnızlıktan kurtulmuş oluyordu.

3. 1922-1923 Dönemi

Bu dönem, Kurtuluş Savaşı'nın askerî aşamasının, 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi'yle kapanmasından sonra, Barış Antlaşması'na varan gelişmeleri içermektedir.

20 Kasım 1922'de İsviçre'nin Lozan kentinde toplanan Barış Konferansı'nda Türkiye, bu sefer de uzun bir diplomatik savaş vermek zorunda kalmıştır.⁸

Lozan'daki Türk heyetinin başkanı İsmet İnönü, özellikle sınırlar ve kapitülasyonlar konularında zorlu bir mücadele vermiştir. Konferans 4 Şubat 1923'te kesilmiş ve 23 Nisan 1923'te yeniden toplanarak, ancak 24 Temmuz 1923'te kesilmiş ve 23 Nisan 1923'te yeniden toplanarak, ancak 24 Temmuz 1923'te kesilmiş ve 23 Nisan 1923'te yeniden toplanarak, ancak 24 Temmuz 1923'te barış antlaşmasının imzalanmasıyla sona erebilmiştir.

Lozan Barış Antlaşması, Misak-ı Milli'nin çerçevesini büyük ölçüde gerçekleştirebilmişti. Sınırlar konusunda, Musul meselesinin çözümü, Konferans sonrasında Türkiye ve İngiltere arasında yapılacak görüşmelere bırakılmıştı. Batı Trakya'nın Yunanistan'da kalmasına engel olunamamıştı. Ancak, ne kadar zor şartlar altında bir diplomatik savaş verildiği düşünülecek olursa, Lozan Barış Antlaşması'nın, Türkiye için önemli bir zafer sayılması gerektiği görülecektir.

Üstelik, I. Dünya Savaşı'nı kapatan ve Sevr'in yerini alan Lozan Antlaşması, karşılıklı müzakereye dayanan, onun için de en son imzalanabilen ve o dönemden bugüne kadar yürürlükte kalabilen tek barış antlaşmasıdır.

⁸ Gelişmeleri için bkz.: Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1973*, A.Ü. SBF Yayınları No. 279, Ankara, 1974, ss. 52 vd.

B. Kurtuluş Savaşı Sonrası Döneminde

1. 1923-1930 Dönemi

Lozan Barış Antlaşması'yla savaş dönemini kapatan ve 1 Kasım 1922'den beri Saltanatı kaldırmış bulunan Türkiye, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet yönetimine geçip yepyeni bir devlet olarak uluslararası alandaki yerini almıştı.

1930'a kadar geçen bu dönemde Türkiye, uluslararası alandaki tüm gelişmelerle de ilgilenmekle birlikte, esas olarak Lozan'dan kalan bazı pürüzlerin çözümüyle uğraştı.

Lozan'dan kalan başlıca konular; İngiltere'yle Musul, Fransa'yla borçlar ve Suriye sınırı, Yunanistan'la ahali mübadelesi meseleleri ile kapitülasyonlara ilişkin bazı hususlardı.⁹

Ayrıntıya girmeksizin şu söylenebilir: Musul dışındaki konular, genellikle Türkiye'nin istediği biçimde çözülmüştür. Musul konusunda ise, Lozan Barış Antlaşması'nın öngördüğü Türk-İngiliz görüşmelerinden sonuç alınmadığı için, mesele yine Antlaşma gereğince Milletler Cemiyeti'ne götürülmüş ve burada İngiltere'nin lehine bir karar çıkmıştır.

Türkiye, Musul'un İngiliz mandasındaki Irak'a bırakılmasını reddetmesi halinde, yeniden savaş durumuyla karşı karşıya kalabilecekti ki genç Cumhuriyet'in böyle bir yüke dayanabilmesi her halde kolay olmayacaktı.

Atatürk, bir kere daha, politikasının (aşağıda inceleyeceğimiz gibi) temel bir özelliği olan gerçekçiliğe uygun davranarak¹⁰, İngiltere'yle anlaşmayı kabul etti. 5 Haziran 1926'da Türkiye ve İngiltere, Milletler Cemiyeti'nin kararı yönünde bir Anlaşma imzaladılar.

2. 1930-1935 Dönemi

Türkiye, 1930'a gelindiğinde, dış ve iç meselelerini büyük ölçüde çözüme kavuşturmuş olarak, uluslararası alana daha aktif bir biçimde girebilecek durumdaydı.

Bu tarih, uluslararası alanda işbirliğinin gittikçe daha fazla zorlaştığı, o ölçüde de gerekli hale geldiği bir dönemin başlangıcıydı.

⁹ Armaoğlu, *op. cit.*, ss. 639 vd.

¹⁰ Türkiye, bu bunalım sırasında SSCB'yle 17 Aralık 1925'te Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalamakla birlikte, ittifak niteliği taşımayan böyle bir desteğe de fazla güvenemezdi.

Türkiye, bapıyla pürüzlerini büyük ölçüde gidermiş olarak, başta İngiltere olmak üzere, bu ülkelerle şimdi yakınlaşmaya yönelebilirdi. Türkiye'nin, bu yöndeki yapı değişikliği de böyle bir yakınlaşmayı teşvik edebilecek durumdaydı. 1930 yılında, Atatürk'ün, çok-partili siyasî hayat yolunda girişimde bulunması da bu gelişime uygun düşüyordu.

Nitekim Türkiye, Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'ne girdi. Türkiye'nin Cemiyete üyeliği uluslararası alanda işbirliğine olan ilgisini ortaya koyduğu gibi, Fransa ve İngiltere'nin etkili bulunduğu bir kuruluşa katılması nedeniyle, batıya yaklaşmasının da dolaylı bir işaretini oluştuyordu.

Türkiye, 9 Şubat 1934'te Balkan Antantı'nın kuruluşunda Yunanistan'la birlikte öncülük yaptı. Böylece, Kurtuluş Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almış Yunanistan'la kurulan yakınlık, Türkiye'nin batılılarla yakınlaşmasının yeni ve somut bir göstergesi oldu. Ayrıca, Balkan Antantı'nın üyelerinden Romanya ve Yugoslavya, Küçük Antant içinde Fransa'nın müttefiki durumunda olduklarından, Türkiye'yle Fransa ve dolayısıyla İngiltere arasında yeni bir yakınlaşma halkası daha kurulmuş demektir.

3. 1935-1938 Dönemi

İtalya'nın, 1935'te Habeşistan'a saldırmasıyla Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan tehlikeli durum, bu ülkeden kaygılanan Türkiye ve İngiltere'yi birbirine daha çok yaklaştırdı.

Bu yakınlaşma 1936 yılında İngiltere ile Türkiye'nin Akdeniz Pakti çerçevesinde, işbirliğinde bulunmalarına yol açtı. Aynı yıl, Türkiye İngiltere'ye ikili ittifak teklifinde bulunmuştur.¹¹ Böylece, Türkiye'yle batı arasında doğrudan işbirliği kurulmuş oluyordu.

Öte yandan, İtalyan tehdidinin sonucu olarak, Türkiye ve İngiltere'yle yakınlığı olan bazı Orta Doğu ülkeleri 8 Temmuz 1937'de Saadabad Pakti'ni imzalamışlardır. İran, Irak ve Afganistan'ın katıldıkları bu Pakt'ın imzalanmasında Türkiye baş rolü oynamıştır. Böylece, Türkiye'yle batı arasında kurulmuş bulunan doğrudan işbirliği ilişkisine, yeni ve dolaylı bir halka daha eklenmiş oluyordu.

¹¹ Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi-Sa. 40, Ankara, 1980, s. 83. Ancak, İngiltere, bir ittifakı, o sıradaki politikası açısından henüz yararlı görmediğinden, bu fikir hemen gerçekleşmeyecek; fakat 3 yıl sonra, 19 Ekim 1939'da, Türk-İngiliz-Fransız İttifakı imzalanacaktır.

1935-1938 yılları arasında Avrupa'daki bloklaşma hareketi şiddetlenmiştir. I. Dünya Savaşı'nın getirdiği düzeni korumak isteyen Anti-Revizyonist Batı (başta İngiltere ve Fransa) ile statükoyu değiştirmek isteyen Revizyonist ülkeler (Almanya, İtalya ve diğerleri) arasında ilişkiler gittikçe sertleşmekteydi. SSCB ise, savaş sonrası düzenlemesinden hoşnut olmamakla birlikte, Nazi Almanyası'na karşı batı demokrasileriyle diyalog içinde görünüyordu, aynı zamanda bu ülkeyle gizlice temaslara girişiyordu.

Avrupa'daki bu bloklaşma çabaları içinde Türkiye, kendi sınırlarından hoşnut bir devlet olarak Batı demokrasilerine yakınlaşmaya yönelmekle birlikte, Almanya'nın sıkıntılarına da belirli ölçüde hak veriyordu. Türkiye, batıyla yakınlığını artırırken, Almanya tarafıyla diyalogunu sürdürüyor, SSCB'yle ilişkilerini belirli bir seviyenin altına düşürmemeye çalışıyordu.

Bu çok-yönlü politika, Türkiye'ye her siyasî merkezde saygı uyandırıyordu. Türkiye'yi yanlarına almak isteyen bu ülkeler arasında âdeta bir rekabet durumu oluşmuştu.

Türkiye'nin, Boğazlar'ın statüsünde değişiklik isteği, bu çerçevede, herhangi bir güçlkle karşılaşmadan gerçekleştirilmiştir. Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'yla beraber imzalanan Boğazlar Sözleşmesi'nin getirdiği kısıtlamalardan dolayı gittikçe artan bir kaygı içindeydi. Lozan Sözleşmesi imzalanırken, o sırada tazeliğini koruyan silâhsızlanma ümitlerine güvenerek, Boğazlar'da egemenliğinin sınırlandırılmasına razı olan Türkiye, zamanla bu yoldaki çabaların sonuçsuz kaldığını, üstelik silâhlanma yarışının başladığını gördüğü için huzursuzluk duymaktaydı.

Türkiye, Boğazlar'ın statüsünde değişiklik yapılması yolundaki isteğini, hukukî yoldan giderek Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin imzacı devletlerine duyurduğunda, artık iyice belirgin bir biçimde farklı kaplarda yer almağa başlayan bu ülkelerin hepsinden ortak bir anlayış görebiliyordu. Hatta, o sıralarda kuvvet yoluyla oldu-bittiler yaratmanın örneklerine de alışılmağa başlandığı için, Türkiye'nin buna iltifat etmeyip hukukî çerçevede kalması takdir uyandırmıştı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda bu konuda hazırlanan 23 Temmuz 1936 tarihli bir memorandumda şöyle deniliyordu:

“Türkiye'nin Boğazlar Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesiyle ilgili talebi... haklı kabul edilmektedir... müzakere yoluyla gözden geçirilmesi teklifi ise, belli diğer uygulamalarla

(procedure) memnuniyet verici (happy) zıtlık halindeydi...”¹²

Böylece, İsviçre’de Montreux’de toplanan Konferans, 20 Temmuz 1936’da Türkiye’nin, Boğazlar’da egemenliğini tam olarak kuran bir Sözleşme’yle sonuçlandı. Bu Konferansın kapanış oturumunda, birbirinden farklı rejimlere mensup heyet başkanlarının, mutlak nezaket konuşmalarının ötesinde, Türkiye’den ve onun izlediği politikadan övgüyle söz etmeleri, Atatürk’ün izlediği politikanın başarısının bir sonucu idi¹³.

Türkiye’nin batıyla kurduğu bu yakınlaşmanın yarattığı olumlu çerçeve içinde, Hatay konusu da 1937’den itibaren çözüme yoluna girmişti¹⁴.

Atatürk, 10 Kasım 1938’de öldüğünde, dünya, Eylül 1938’deki Münih Konferansı’nın getirdiği nisbî yumuşama havasına rağmen, hızla yeni bir savaşa doğru gitmekteydi.

III. ATATÜRK’ÜN DIŞ POLİTİKASININ TEMEL NİTELİKLERİ

Atatürk döneminin başlıca dış politika olaylarını inceledikten sonra, şimdi bu politikanın temel niteliklerini ele alacağız:

A. Gerçekçilik

Atatürk’ün dış politikasının temel bir niteliği, gerçekçiliği, yani amaç ve hedef tesbitindeki ustalığıydı.

Kurtuluş Savaşı sırasında Misak-ı Milli’de ifadesini bulan hedefler, gerçekçi biçimde çizilmişti. Meselâ, sınırlarla ilgili olan 1. Madde’ye bakıldığında, o sıralarda bazı Türk yöneticileri, özellikle yurt dışında faaliyette bulunan eski İttihatçılar çok daha geniş bir çerçeveyi hedef aldıkları halde, Anadolu’nun kendi kendini frenlemesini bildiği görülmektedir. Atatürk’ün, Pan-İslâm, Pan-Türk ve Turancılık hareketlerine iltifat

¹² Public Record Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi), Belge No: E4702/26/44, FO371/20080, Foreign Office Minute, 23 July 1936.

¹³ Meselâ Romen Dışişleri Bakanı’nın kapanış oturumundaki sözleri: Seha L. Meray-Osman Olcay (Çev.) *Montreux, Boğazlar Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, A.Ü. SBF Yayınları, No. 390, Ankara, 1976, s. 27.

¹⁴ Gelişmeler için bkz.: Gönlübol ve Sar, *op. cit.*, ss. 140 vd.

etmeyişi, gerçekçiliğinin tabii sonucuydu.¹⁵ Atatürk, daha fazlasını yapabileceği halde, daha azla kendi kendini sınırladığını göstermek suretiyle, kabul olunmayı kolaylaştırıyor ve başarısını teminat altına alıyordu.

Atatürk, Misak-ı Milli'de belirlenen hedeflerini gerçekleştirenceye kadar savaştı ve bu gerçekçi çerçeveden bir santim daha fazlasında gözü olmadığı gibi, bir santim daha azına razı olmayacağını da ortaya koydu.

Türk dış politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da, gerçekçi çizgisini sürdürdü. Meselâ, 1926 yılında Musul dolayısıyla yeniden savaşa gitmeyip İngiltere'yle anlaşmaya razı olmasında bu etken rol oynadı.

Keza, Avrupa'da iki blokun ortaya çıkmakta olduğu 1930'larda da, Türkiye üstelik Avrupa'nın büyük devletleriyle sınır komşusu durumunda olduğu için bu ülkelerin çıkar çatışmaları ve gruplaşmaları arasında kaldığı halde¹⁶ gerçekçi davrandı, herhangi bir serüvene kapılmaktan kaçınmasını bildi.

B. Taktikte Ustalık

Atatürk, stratejide olduğu kadar, taktikte de başarılıydı. Karşılaştığı problemlerin hepsine birden el atmayıp bunları öncelik sırasına koyması, bu ustalığın temel özelliğiydi.

1923 yazında, Lozan görüşmeleri sırasında Ankara'ya gelip Atatürk'le mülâkat yapan Isaac F. Marcossou adlı Amerikalı bir gazeteci, Atatürk'ün zamanlamadaki ustalığını şöyle dile getirmektedir:

"Enver Paşa'nın başarısızlığını Kemal Paşa'nın muvaffakiyetiyle mukayese ediniz... nasıl farklı olduklarını görürsünüz. Enver, gayesini gerçekleştirmek üzere dümdüz yol almıştır. Taştan bir duvara çarpacak olduğunda da onu yıkmağa çalışmıştır. Sonunda da boyun eğmiştir. Kemal ise, bir engelle karşılaştığı zaman, etrafından dolaşarak bu engeli atlatıncaya kadar sabırla bekler ve amacına ulaşır..."¹⁷

¹⁵ Atatürk, bu konuda şöyle diyordu: "...Pan-İslâmizm, ...Pan-Turanizm siyasetinin muvaffak olduğuna ve dünyayı saha-i tatbik yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir." Bizim vuzuh ve kabiliyet-i tatbikiye gördüğümüz meslek-i siyasi millî siyasettir..."

Nusuk (Kemal Atatürk), Cilt: I (1919-1920), Türk İnkulâp Tarihi Enstitüsü yayını, s. 437.

Öte yandan, yine gerçekçiliğinin sonucu olarak Atatürk; Kurtuluş Savaşı sırasında Sovyet rejimiyle girişilen yakın işbirliğine rağmen, komünist ideolojiye de iltifat etmemiştir. Gönlübol, *op. cit.*, s. 259.

¹⁶ Gönlübol, *op. cit.*, s. 261.

¹⁷ Isaac F. Marcossou, "Kemal Pasha", *The Saturday Evening Post*, October 20th, 1923.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı sırasında, Antant ülkeleri arasındaki çatışmaları çok iyi görüp, bu ayrılıklardan yararlanmasını bildi. Gereksiz yere düşmanca tavır alıp, bu ülkelerin Anadolu karşısında birleşmelerine sebep olabiliyordu. Atatürk, böyle bir hata yapmaktan dikkatle kaçındı.

Atatürk'ün, yeni Türkiye için zihninde oluşturduğu yapıyı adım adım gerçekleştirmesi de taktikteki ustalığının göstergesidir. Atatürk, daha Erzurum Kongresi sırasında, çağdaş bir Cumhuriyet oluşturmak kararında olduğu halde, bu fikirlerini kendisinin tesbit ettiği belli bir öncelik sırasına göre ele aldı. Şartların olgunlaşmasını beklemeden ve milletin desteğini elde etmeden, köklü yapı değişikliğine birdenbire girişilmesi, başarı şansını azaltabiliyordu. Atatürk, neyi ne zaman yapacağını çok iyi plânlamak suretiyle, köklü bir değişikliği başarıya götürmüştür. Atatürk reformları, devamlı bir gelişim halinde adım adım uygulamaya sokularak Türkiye'ye çağdaş bir yapı kazandırmanın yolu açılmıştır.

C. Diyaloga Açık Olmak

Atatürk, Kurtuluş Savaşı sırasında mücadele ederken dahi düşmanla diyalog kapısını aralık bırakmıştır. Anadolu'nun hedeflerinin iyi anlatılması için ve bu amaçlar gerçekleştirildiği anda da savaşa derhal son vermek üzere, düşmanla barışçı temaslara daima hazır olmuştur.

Atatürk, başarılı bir diplomasinin temel özelliği olarak, şahsî temasların yararına inanmış ve bu temasların, ülkeler arasındaki dostluğu perçinleyeceği düşüncesiyle hareket etmiştir. Romen Başbakanı Tataresku'ya, 28 Ekim 1937'de, Ankara'da şunları söylüyordu: "...Doğrudan doğruya görüşmek, memleketleri alâkadar eden meselelerin hallinde en müessir çaredir..."¹⁸ İngiltere Kralı VIII. Edward'ın 1936 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyaretle ilgili olarak Atatürk, TBMM'ni açış nutkunda (1 Kasım 1936'da) şunları söylüyordu:

"Tanışmakla bahtiyar olduğum İngilizlerin Büyük Kralıyla aramızda husule gelen dostluğun, milletlerimizin temayülâtına uygun olarak, iki hükümet arasında fiilen inkişaf etmekte olan samimî münasebet üzerinde hayırlı tesirine şüphe yoktur."¹⁹

¹⁸ Bilâl N. Şimşir, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri-Yedi Belge (1930-1937)", *Belleten*, Cilt: XVI/1, Sa.: 177 (Ocak 1981), s. 199.

¹⁹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I (TBM. Meclisinde ve CHP Kurultaylarında, 1919-1938), İkinci Baskı, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1961, s. 391.

Atatürk, düşmanlık ilişkisinde aşırılıktan kaçındığı gibi, dostluklara gereğinden fazla bel bağlamamak gerektiğini de bilmiştir. Meselâ, Kurtuluş Savaşı sırasında Sovyet rejimiyle kurulan dostluğun pürüzlerle dolu olduğunu çok iyi görmüş, bu yüzden bu ilişkiyi, karşılıklı çıkar dengesine dayalı bir işbirliği çerçevesinden öteye taşırmamağa özen göstermiştir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki dönemde de -meselâ 1930'ların ortalarında- İngiltere'yle ilişkiler bir ittifak çerçevesinde gelişme gösterirken, bu ülkeyle bir çatışma ihtimaline göre hazırlıklı bulunmayı da ihmal etmemiştir.²⁰

Atatürk iki savaş arası dönemin zıt rejimlerini barındıran uluslararası yapıda, gerektiğinde rejim farkı gözetmeyerek dostluklar kurmak suretiyle, çağdaş diplomasinin başka bir başarı şartını daha yerine getirmiş oluyordu.

D. Dünü, Bugünü, Yarını Başarılı Kavrayış

Tarih bilgisinin diplomaside önemli yerini bilen Atatürk, bu alanda çok okuyan ve gerekli dersleri çıkararak bir kişi idi.

Dün'ü çok iyi bildiği için bugün'ü gayet ustalıkla kavlıyor; böylece, yarın'ı da ustalıkla biçimde önceden tahmin edebiliyordu.

Türk ve İslâm tarihine ait bilgileri, dün'ü ne kadar başarılı biçimde değerlendirdiğini; Kurtuluş Savaşı döneminde dış dünyayı doğru biçimde algılaması bugün'ü iyi kavradığını ve 27-29 Kasım 1932'de ABD'li General MacArthur'la Ankara'daki görüşmesi sırasında, daha henüz ufukta gözükmeyen İkinci Dünya Savaşı'yla ilgili olarak yaptığı tahminleri de, yarın'ı nasıl isabetle önceden görebildiğini ortaya koyan örneklerdir. Bu görüşmede Atatürk'ün, Almanya'da 1933'ten sonraki iç siyâsî gelişmeleri tahmin edişi, savaşın 1940-46 arasında başlayacağını görebilmesi, İtalya'nın savaşta başarılı olamayacağını, Almanya'nın yine ABD'nin müdahalesiyle yenileceğini, savaş sonunda ise asıl kârlı çıkacak devletin Sovyet Rusya olacağını önceden görebilmesi dikkate şâyandır.²¹

E. Güvenilirlik

Başarılı diplomasinin temel bir özelliği olan güvenilirlik unsuru da, Atatürk'ün dış politikasında önemli bir yere sahiptir.

Atatürk Kurtuluş Savaşı sırasında, Misak-ı Milli'de öngördüğü hedefin ötesinde bir amaç taşımadığını söyleyip, icraatı da bunu doğrulayınca,

²⁰ Şimşir, *op. cit.*, ss. 191-192.

²¹ Nimet Arsan (Der.) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, III (1918-1937)*, İkinci Baskı, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1961, ss. 93-95.

güvenilirliğini dış dünyaya kabul ettirmiştir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da, 1930'ların ortalarında dünyada kaba kuvvete başvurma yaygınlaştığı bir dönemde, Atatürk, bu yola iltifat etmeden ülkesinin haklı isteklerini dile getirirken, herkesçe bilinen güvenilirliğinden dolayı anlayış ve destek toplayabilmiştir.

Atatürk, dış politikanın kişilere bağlı olmaksızın devamlılığını vurgulamak suretiyle, diplomaside güvenilirliğin diğer bir gereğini yerine getiriyordu. Meselâ, Yunanistan Başbakanı Metaxas'ın Ankara'ya ziyareti sırasında, 19 Ekim 1937'de Atatürk, kendisine şunları söylemişti:

“Münasebet gelmişken şu noktayı size söylemek istiyorum. Celâl Bayar'la çalışmanız, şimdiye kadar İsmet İnönü'yle olan çalışmanızdan hiç farklı olacak değildir. Celâl Bayar ve İsmet İnönü, İsmet İnönü ve Celâl Bayar birdir. Yani bütün inkılâp arkadaşları arasında samimî teşrik-i mesai bizde âdettir ve tabiidir. Bizim takip ettiğimiz sistemde şahsın değişmesi işin değişmesi demek değildir. Haricî ve dahilî politikamızın esasları zaten çok önceden tesbit edilmiş ve çizilmiş bir programa tâbidir. Vazife başına gelen her arkadaş aynı programa devam eder...”²²

F. Kendi Gücüne Dayanma-Fakat Gerekliğinde İttifaklara Girme

Atatürk'ün dış politikasının, bundan sonra ele alacağımız özel nitelikleri, aynı anda iki yönü birden kapsamaktadır. Önce, “kendi gücüne dayanma-fakat gerektiğinde ittifaklara da girebilme”yi ele alalım:

Bunun birinci yönü, kendi gücüne dayanmayı esas almaktadır. Gerçekten de Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nı başlatırken, içinde bulunduğu çok ağır şartlarda bile, kendi gücüne dayanmayı esas tutarak, milleti bu yolda seferber etmeğe çalışmıştır. Atatürk, Osmanlı Devleti'nin çöküş sebeplerinden birinin, kendi gücüne dayanmaktan uzaklaşmak olduğunu çok iyi tesbit ederek aynı yanlışa sürüklenmemeye dikkat etmiştir. Uluslararası alanda kendi gücüne dayanmayan ve bunu kanıtlayamayan ülkelerin yaşama hakkına sahip bulunamayacaklarını görmüştür.

İkinci yönüne gelince:

Atatürk, kendi gücüne dayanmayı esas alırken, gerektiğinde ittifaklara girilmesine de karşı değildi. Devletin çıkarları gerektirdiğinde bir ittifaka

²² Şimşir, *op. cit.*, s. 193.

girilmesi, ülkenin aslolan kendi gücünü arttırabilecekti. Üstelik, kendi gücüne dayanmaya öncelik veren bir devlet, böyle bir ittifak içinde ezilmekten de kurtulacaktı.

1936 yılında, Türkiye'nin İngiltere'yle Akdeniz Paktı çerçevesinde giriştiği ittifak ilişkisi, hatta bu ülkeyle ikili bir ittifak teşebbüsünde bulunması, Atatürk'ün millî güç anlayışının tabii sonuçlarıydı.

G. Aktif, Fakat Serüvencilikten Uzak Dış Politika

Atatürk, güçlü ve dinamik kişiliğinin sonucu olarak, aktif bir dış politika izlemiştir. Ancak bu canlılık, yukarıda değinilen gerçekçilik yönünün tabii bir gereği olarak, serüvenciliğe sürüklenmemiştir.

Türkiye'nin davalarını anlatmak yolunda -meselâ Kurtuluş Savaşı sırasında ve 1936 yılında Montreux Boğazlar Sözleşmesi öncesi dönemde görüldüğü gibi- aktif diplomasi uygulayan Atatürk, başka ülkelerin konularıyla da yakından ilgilenmiştir. Türkiye, 1930'lardaki Avrupa gelişmeleri hakkında, fikrine değer verilen bir ülkedydi.

Atatürk, uluslararası alanda ve bölgede işbirliğine katılmayı, aktif dış politikasının gereği olarak uygulamıştır. Silâhsızlanma ve 1928 tarihli Briand-Kellogg Paktı konusundaki ilgi ve desteği ile 1934 tarihli Balkan, Antantı ve 1937 tarihli Saadabad Paktı konusundaki öncü rolü, burada hatırlatılabilir.

H. Milliyetçiliği-İnsaniyetçiliği

Atatürk, yeni Türkiye'ye millî bir yapı kazandırmaya çalıştığı, hem iç, hem dış politikada milliyetçilik çizgisinde hareket ettiği halde, bunu aşırılığa götürmedi. 1920'lerden itibaren İtalya, 1930'lardan sonra da Almanya örneklerinde görüldüğü gibi, bazı ülkeler milliyetçiliği ırkçı bir yöne sürükledikleri halde, Atatürk bu akımın dışında kalmış, hatta karşısında olmuştur.

Çünkü Atatürk, milliyetçiliğinin yanısıra, insaniyetçi değerlere sahipti. Atatürk, dünya toplumunu tek bir aile ve bütün milletleri birbirleriyle akraba gibi görüp²³, herhangi bir ülkenin sorunlarını, bütün insanlığın sorunu gibi değerlendirilmesi gerektiği inancıyla hareket etmiştir.

Ekim 1931'de Ankara'da yapılan Balkan Konferansı'na katılan delegelere Atatürk şunları söylüyordu:

²³ Sevim Ünal, "Atatürk'ün Balkanlar'daki Barışçı Siyaseti" (Tebliğ) (IX. Türk Tarih Kongresi, 21-25 Eylül 1981, Ankara).

“İnsanları mesut edeceğim diye onları birbirine boğazlatmak gayr-ı insanî ve son derece teessüfe şayan bir sistemdir. İnsanları mesut edecek yegâne vasıta, onları birbirlerine yaklaştırarak, onlara birbirlerini sevdirecek, karşılıklı maddî ve manevî ihtiyaçlarını temine yarayan hareket ve enerjidir. Cihan sulhü içinde beşeriyetin hakikî saadeti, ancak bu yüksek ideal yolcularının çoğalması ve muvaffak olmasıyla mümkün olacaktır...”²⁴

Atatürk, bir ziyaret için Ankara’da bulunan Romanya Dışişleri Bakanı Antonescu’ya da 17 Mart 1937’de şöyle diyordu:

“İnsan mensup olduğu milletin varlığını ve saadetini düşündüğü kadar, bütün cihan milletlerinin huzur ve refahını düşünmeli ve kendi milletinin saadetine ne kadar kıymet veriyorsa bütün dünya milletlerinin saadetine hâdim olmağa elinden geldiği kadar çalışmalıdır. ...Çünkü dünya milletlerinin saadetine çalışmak, diğer bir yoldan kendi huzur ve saadetini temine çalışmak demektir. Dünyada ve dünya milletleri arasında sükûn, vuzuh ve iyi geçim olmazsa, bir millet kendi kendisi için ne yaparsa yapsın huzurdan mahrumdur... En uzakta zannettiğimiz bir hadisenin, bize bir gün temas etmeyeceğini bilemeyiz. Bunun için beşeriyetin hepsini bir vücut ve her milleti bunun bir uzvu addetmek icap eder. Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer bütün aza müteessir olur.”²⁵

İ. Batılılaşma Çabaları ve Sömürge Dünyasıyla (“Mazlum Milletler”le) İlgilenmesi

Atatürk, Türkiye’nin Avrupa’da toprağı bulunan tek Orta Doğu (Müslüman) ülkesi olduğu gerçeğine uygun biçimde, hem Avrupa’lı bir kişilik taşıyan, hem de büyük kısmı sömürge durumundaki Doğu dünyasının problemlerine karşı ilgi duyan bir dış politika izlemiştir. Tarihi ve kültürel etkenlerle, uluslararası gerçekler bunu gerektiriyordu. Atatürk’ün milliyetçiliği ve insaniyetçiliği burada da kendini göstermektedir.

Atatürk, yarın’ı başarılı kavrayış yeteneğinin tabii bir sonucu olarak, sömürge dünyasının yakın bir gelecekte bağımsızlık kazanacağını önceden haber vermiştir. Anadolu’nun Kurtuluş Savaşı’ndaki mücadelesinin, bütün “mazlum milletlere” önderlik teşkil edeceği bilincini taşımıştır.²⁶

²⁴ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II (1906-1938)*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1952, s. 270.

²⁵ *Ibid.*, ss. 278-279.

²⁶ Ek bilgi için bkz.: Gönlübol, *op. cit.*, ss. 254-258. Atatürk 1933 yılında yaptığı bir konuşmada, bu konuda şöyle demişti:

Atatürk, dünya kaynaklarının âdilâne dağılımı gibi, bugünün bazı Üçüncü Dünya Devletleri görüşlerini de daha o yıllarda dile getirmişti. Şöyle diyordu:

“...milletler, işgal ettikleri arazinin sahib-i hakikisi olmakla beraber, beşeriyetin vekilleri olarak da o arazide bulunurlar. O arazinin nebabi-i servetinden hem kendileri istifade eder ve dolayısıyla bütün beşeriyeti istifade ettirmekle mükelleftirler...”²⁷

IV. ATATÜRK'ÜN DIŞ POLİTİKASININ TEMEL HEDEFLERİ

Yukarıda başlıca gelişmelerini ve temel özelliklerini incelediğimiz Atatürk dönemindeki Türk dış politikasının başlıca hedefleri neydi? Yani, Atatürk'ün başlıca mimarı olduğu dış politika, hangi temel amaçlara yönelikti? Bu noktaların incelenmesi, aşağıda sonuç kısmında günümüz açısından değerlendirme yapılabilmesini kolaylaştıracaktır.

A. Millî Bir Devlet Kurmak

Yukarıda da incelediğimiz gibi, Misak-ı Millî'de ifadesini bulduğu biçimde, millî bir devlet kurmak, Atatürk'ün temel dış politika hedefini oluşturmuştur.

Atatürk, Osmanlı Devleti'nin, çok-milletli yapısıyla dağılmağa mahkûm olduğunu, olaylar içinde yaşayarak görmüştü. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun temel unsurunu oluşturduğu halde, yok olmağa doğru sürüklenen Türklerin artık kendi millî devletlerini kurmaları gerektiği inancıyla hareket etti. Böylece, çağın gereğini yerine getirmiş oluyordu.

Millî devlet anlayışı, dışa olduğu kadar, içerideki fiilen çökmüş padişahlık yönetimine karşı da bir başkaldırışın ifadesiydi.

Mustafa Kemal bir taraftan Türk ülkesini paylaşan düşmanlarla savaşırken, öte yanda da içeride bu fikri yaymağa çalışmış, bunun mücadelesini vermiştir. “Bunun mücadelesi, istilâcılara karşı girişilen mücadele kadar zor olmuş, çetin direnişlerle karşılaşmıştır.”²⁸

“Bugün, günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan, bütün Şark milletlerinin uyanışını öyle görüyorum...” (s. 256'dan: *Dünya Gazetesi*, 20 Aralık 1954).

²⁷ *Nutuk (Kemal Atatürk)*, Cilt: III (Vesikalar), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 1182.

²⁸ Gönlübol, *op. cit.*, ss. 240-241.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da, devletin millî yapısını güçlendirici yönde çalışan Atatürk, Türklük bilincini geliştirmek için genel olarak kültür, özel olarak da tarih ve dil konularına ayrı bir önem vermişti.

Atatürk'ün önderliğinde başlatılan Türk milliyetçiliği, o dönemde birçok ülkede rastlanan yayılcı akımlardan farklı bir nitelik taşımıştır.²⁹

B. Bağımsızlığın Korunması

Atatürk, Misak-ı Millî'de ifadesini bulduğu biçimde, her alanda bağımsızlığın gerçekleştirilmesini ve onun özenle korunmasını temel hedef edindi.

Türklerin bağımsızlığına düşkün bir millet olduğu bilinciyle hareket eden Atatürk, bu yüzden, Kurtuluş Savaşı sırasında manda fikrine karşı çıktı. Oysa, Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşları arasında bile fikre taraftar olanlar vardı.³⁰

Atatürk, bağımsızlık yolunu seçtiğini şöyle ifade ediyordu:

“Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hâkimiyet-i milliyeye müstenit, bilâ kayd-ü şart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek”³¹.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da Atatürk, Türkiye'nin bağımsızlığını titizlikle korumağa yönelik bir politika izledi.

1. Lozan Dengesinin Korunması

Atatürk Türkiye'si, ülkenin bağımsızlığının korunmasında, Lozan dengesinin sürdürülmesine titizlikle dikkat etti. Ancak çok çetin bir diplomatik savaşın sonunda elde edilebildiğini yukarıda incelediğimiz Lozan Barış Antlaşması'nın öngördüğü dengenin korunması, yeni Türkiye'nin bağımsızlığının temel dış politika hedeflerinden biri oldu.

2. İngiliz ve Sovyet Dostlukları Arasında Denge

Türkiye, Kurtuluş Savaşı sırasında, SSCB'yle karşılıklı çıkar dengesine dayalı bir işbirliğinde bulunmuş, fakat bu ilişkinin birçok güçlüğü de olmuştu.

²⁹ *Ibid.*, s. 242.

³⁰ Bkz.: *Idem*'den: Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1969, ss. 56-59.

³¹ *Nutuk*, Cilt: I, *op. cit.*, s. 12.

Savaş'tan sonra Türkiye, batıyla (özellikle İngiltere'yle) yakınlaşmaya, hatta ittifaka yönelirken, komşusu SSCB'yle ilişkilerini de belirli bir seviyenin altına düşürmemeye titizlikle dikkat etti.³²Türkiye, SSCB'yle Kurtuluş Savaşı'nda kurulan yakınlığı, şimdi İngiltere'nin dostluğuyla dengelemiş oluyordu. Hatta, denilebilir ki Türkiye, karada güçlü SSCB'yle dostluğunu, denizlerde üstün durumdaki İngiltere'yle yakınlıkla dengelemekteydi.

Böylece, Osmanlı Devleti'nin yanlışı tekrarlanmamış oluyordu. Yani, tek bir devlete bağlanmak yerine, dengeli bir politika izlenmekteydi.

C. Barışın korunması

Yukarıda da değinildiği gibi Atatürk, dış politika hedeflerine ulaşılmasında barışı savaşa tercih eden bir kişiliğe sahipti. O, savaşın ne demek olduğunu yakından bilen, bu sebeple de barışın özenle korunmasına inançla çalışan üstün nitelikli bir askerdi.

1. "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" İlkesi

Atatürk'ün, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesi³³, barışa verdiği değerin ifadesidir. Atatürk, içeride de dışarıda da barışın korumasını temel amaç almıştı.³⁴

Bu anlayış, "her ne pahasına olursa olsun barış" demek değildi. Kurtuluş Savaşı sırasında görüldüğü gibi Atatürk, ancak Türkiye'nin temel hedeflerine ulaşıldığında, yani hakları kabul edildiğinde barışa razı olacağını ortaya koymuştu.

Atatürk, dünyada gerçek barışın kurulmasından yanaydı. Yani, savaşların nedenleri üzerinde durarak, bunları ortadan kaldırmadan gerçek barışa ulaşamayacağını bilincindeydi.

2. Hukuka Bağlılık İlkesi

Atatürk'ün anlayışında hukuk, kuvvetten üstün bir yere sahipti. Hukuka bağlılık, Türk dış politikasının temel bir ilkesini oluşturmuştur.

³² 1930'ların ortalarında Türkiye, İngiltere'yle ittifaka yönelik yakın işbirliğinde bulunduğu sırada, Sovyet Rusya'yla da bu yolu açık tutmuştur. Bkz.: İsmail Sosyal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", *Belleten*, Cilt: XLV/1, s. 177 (Ocak 1981), s. 132.

³³ Bu ilkenin ilk defa ne zaman kullanıldığı konusunda ek bilgi için bkz.: Gönlübol, *op. cit.*, ss. 269-270.

³⁴ Bu ilke, diğer bir ifadeyle şu anlama geliyordu: "Dışarıdaki güvensizlik, içeride güvensizliği, içteki güvensizlik de dıştaki güvensizliği besler." Frank Tachau, *The Politics of Authority, Democracy and Development*, Praeger Publishers, NewYork, 1984, s. 165.

Yukarıda, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne giden gelişmeler sırasında, Türkiye'nin hukuka bağlılıktan ayrılmayışının dışarıda uyandırdığı takdir duygularına değinmiştik.³⁵

D. Modernleşme (Batılılaşma) ve Demokratlaşma

Atatürk'ün, yeni Türkiye'ye çağdaş bir yapı kazandırmak üzere reformlara giriştiğini yukarıda belirttik. Atatürk, modernleşmek için Batı'ya (Avrupa'ya) yönelmek gerektiği düşüncesindeydi.

Atatürk, Fransız yazarı Maurice Pernot'ya 29 Ekim 1923'te verdiği mülâkatta şunları söylüyordu:

“Türkler hep garba doğru gitti. Avrupa Türkiye'si, daha doğrusu garba teveccüh etmiş bir Türkiye istiyoruz. Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz. Bütün mesaimiz Türkiye'de asrî, binaenaleyh garbî bir hükümet vücûde getirmektir. Medeniyete girmek arzu edip de garba teveccüh etmemiş millet hangisidir?”³⁶

Osmanlı Devleti'nin çöküş sebepleri arasında da batıyla temasın koparılması üzerinde önemle durmuştur:

“...Memleketler muhtelifdir, fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için bu yegâne medeniyete iştirâk etmesi lâzımdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sukutu, garbe karşı elde ettiği muzafferiyetlerden çok mağrur olarak, kendini Avrupa milletlerine bağlayan rabitaları kestiği gün başlamıştır. Bu hata idi, bunu tekrar etmeyeceğiz. Bu maksatlardan... pek büyük memnuniyetle malûm olacak şey, siyasetimizin, anelerimizin, menafîimizin bizi fikr-ü temayül itibarıyla bir Avrupa Türkiye'si, daha doğrusu garba teveccüh etmiş bir Türkiye arzu etmeğe meylettirmesi olacaktır.”³⁷

Atatürk, Avrupa'nın Türkleri yüzyıllar boyunca benimsemeyip, kıtanın dışına atmağa çalıştığını bilerek, yeni Türkiye'ye batılı bir yapı kazandırmanın, âdeta bir güvenlik gereği olduğu inancıyla hareket etmiştir. Avrupa, ancak kendisiyle benzerlik halindeki bir Türkiye'yle birarada

³⁵ Başka örnekler için bkz.: Gönlübol, op. cit., ss. 263-268.

³⁶ *Söylev ve Demaçler, III, op. cit., s. 68.*

³⁷ *Ibid, s. 67.*

yaşamağa razı olabilirdi. Kaldı ki batılılaşma, çağın da gereği idi. Böylece Türkiye, dışarıya karşı kendi gücünü isbat edebilecekti.

Bu yüzden modernleşme, Atatürk Türkiye'sinin temel bir dış politika hedefini oluşturuyordu.³⁸

Demokrasi de, çağdaş dünyanın (batının) temel yönetim biçimi olduğuna göre, Türkiye buna da yönelmek zorundaydı. Atatürk, Türk insanının demokrat kişiliğe sahip bulunduğu inancı içinde, demokrasiyi ayrıca gerekli görüyordu.

Yukarıda, Atatürk'ün 1930'da demokrasiye geçiş girişiminde bulunduğunu belirtmiştik. O dönemde, Türkiye'deki tek-parti yönetimi başka birçok ülkedeki yaygın modelden farklı olarak, demokrasiye doğru toplumu eğitmeğe yönelik bir "vesayet rejimi" diye nitelendirilmektedir.

V. SONUÇ

1920'ler ve 1930'larla farklarının yanı sıra benzerlikleri de bulunan 1980'lerin uluslararası tablosu içinde, günümüzün Türk dış politikası açısından, Atatürk dönemi bize hangi dersleri bırakmıştır?

Bir kere, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'ndaki dış politikası, üstün nitelikli bir yönetimin, millî davayı kitleye iyi anlatarak, halkı mucizevî bir başarıya doğru harekete geçirebildiğini göstermiştir. Atatürk, kurtuluşun yegâne dayanağının millet olduğu inancıyla hareket etmiştir.³⁹

Dış politikanın oluşumundaki iç etkenlerin sayısı -özellikle kamuoyu etkeninin önemi- bugünkü Türkiye'de hayli arttığına göre, halkla diyalog kurulması, günümüzde daha da gerekli hale gelmiştir.

İkincisi, Atatürk'ün dış politikasının yukarıda incelediğimiz temel niteliklerini, başarının ana unsurları olarak titizlikle uygulamak gerekir. "Gerçekçilik", bu unsurlardan en kapsamlı olanıdır.

Üçüncüsü, Atatürk'ün dış politikasının, yine yukarıda incelediğimiz temel hedefleri, ülkemizin ana doğrultusunu çizmektedir. Bunların başlıcaları da, "bağımsızlığın korunması", "batılılaşma", "yurtta sulh, cihanda sulh" ve hukuka bağlılık" ilkeleridir.

Dördüncüsü, Türkiye, Atatürk döneminde olduğu gibi, uluslararası toplumun bir üyesi olduğu inancıyla hareket edip başka ülkelerin

³⁸ 1930'da, Kurtuluş Savaşı döneminin anılarını bir türlü unutmayan bazı batılı devletlerin, Türkiye'yi o sırada düşünülen Avrupa Birliği Projesinden uzak tutmalarına karşı Türk basınında dile getirilen tepkiler, "Batılılaşmanın Türkiye'de ne denli kökleştiğinin en iyi belirtisi idi." Gönlübol, *op. cit.*, ss. 252-253.

³⁹ *Ibid.*, s. 276.

problemleriyle ilgilendiği ölçüde, kendi konularına karşı ilgi ve desteğin de arttığını görebilecektir.

Atatürk, çöküş halindeki bir imparatorluğun olumsuz uygulamasından olumlu dersler çıkarabilmiştir. Bugünkü Türkiye'nin yapması gereken ise, Atatürk'ten devralınan olumlu mirası korumak ve geliştirmektir.

Böylece, 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye'nin izlemeğe başladığı ve Atatürk'ün uygulamasının özüne uygun olan çok-yön dış politika, daha da başarılı ve kalıcı bir kişiliğe kavuşacaktır.

A GENERAL LOOK AT THE TURKISH FOREIGN POLICY OF THE PERIOD OF ATATÜRK

(Summary)

The victors of the First World War were determined to sign yet another harsh peace treaty with the Ottoman Empire which they attained at Sèvres on August 10th, 1920. However, the Turkish National War, under the leadership of Atatürk, achieved not only a military victory but also a diplomatic one. Indeed, the Treaty of Lausanne which was signed on July 24th, 1923, invalidated the already defunct Treaty of Sèvres.

In the years after 1923, Atatürk was again very successful in the diplomatic field. This was a most difficult period of international relations with many political, economic and cultural crises which led to polarization in the world. However, while entering into close cooperation with the West, Atatürk, adroitly kept close ties with all the other power centres, thereby winning respect and admiration everywhere.

Atatürk's foreign policy is full of many useful lessons: Dialogue both inside and outside the country is one basic secret of the success of Atatürk's foreign policy. Realism, on the other hand, is a most important characteristic of Atatürk. As to the main goals of Atatürk's foreign policy, emphasis has to be given to "maintenance of independence", "Westernization", "peace at home-peace in the world" and "respect for law". On the other hand, Atatürk's foreign policy manifests that an active interest in the problems of other countries, will, by itself, win Turkey's issues a more favourable understanding in the outside world.

